

דף שבו ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מספר 323

פרשת בשלח, תש"ס

"ותען להם מרים" – ייחודה של מרים כמנהיגה

פשטותה, קצרה ואפילו דלותה של שירת מרים בולטת על רקע "שירת הים" הנשגבת. בניגוד לעושרה המילולי, התיאורי והמטאפורי של שירת הים, מורכבת שירת מרים ממשפט אחד, פשוט למדי: "שירו לה' כי גאה גאה, סוס ורכבו רמה בים" (שמ' טו כא). לא רק בפשטות הלשון וקוצר התיאור שונה שירת מרים משירת משה, אלא גם בנושא התיאור: בעוד שב"שירת הים" מורחבת היריעה עד מאוד, ובצד תיאור נס קריעת הים מתוארים בפירוט גם גדולת הקב"ה וגם עתיד העם, מתאר משפט אחד של מרים, בקצרה ובתמציתיות, רק את הנס שחוהו העם זה עתה. המשפט המהווה מעין כותרת או משפט מבוא כללי ל"שירת הים", הופך לשירה נפרדת בפיה של מרים.

הפרשנים המסורתיים לא הרבו להתייחס לאופייה זה, הקצר והפשוט, של שירת מרים; מתוך פירושו של רש"י (שם) המבוסס על המכילתא (בשלח, פר' י), משתמעת אולי הסיבה לחוסר ההתייחסות הזאת: "משה אמר שירה לאנשים; הוא אומר והם עונים אחריו, ומרים אמרה שירה לנשים". כלומר, שירת הים נאמרה פעמיים; לנשים ולגברים במקביל; משה אמרה במילואה לגברים שחזרו אחריו, ומרים חזרה על התהליך עם הנשים. הווה אומר, לא היה הבדל בין שתי השירות, אלא שתהליך שירת הנשים מתואר בקצרה. ברצוני להציע להלן התייחסות שונה לשירת מרים, תוך כדי היצמדות לפשט הכתוב: לפי קריאתי, שירת מרים במתכוון קצרה ופשוטה בהרבה משירת משה - מרים נטלה פסוק מרכזי אחד מן השירה הנשגבת, ויצרה מתוכו חוויה דתית מסוג שונה מזה שיצרה שירתו של משה.

מתוך שני הפסוקים המוקדשים לתיאור שירת מרים, מוקדש יותר מחצי הטקסט (פס' כ ושליש מפס' כא) לתיאור דרך אמירת השיר, זאת בשונה מאי-התייחסות לנושא בשירת משה ("אז ישיר משה ובני ישראל", פס' א): "ותקח מרים הנביאה אחות אהרן את התף בידה, ותצאן כל הנשים אחריה בתפים ובמחלות. ותען להם מרים [...]". מאפייניה של שירה זו מיוחדים, ושונים מאלה של שירת משה: מרים אמנם מנהיגה את הפעולה, אך נוצרת קבוצה של נשים המשתתפות יחד באקט הדתי, כאשר פעולת השירה מלווה במוזיקה ובריקודים. יתירה מזו: שירת הים היא שירה נבואית-אישית של משה, כפי שמודגש על-ידי הטיית הפועל בגוף שלישי יחיד ("אז ישיר"), זאת למרות העובדה שנושא המשפט הוא ברבים - "משה ובני ישראל". אכן, גם שירת מרים נקראת על שמה ("ותקח" "ותען"), אולם מודגשת דווקא פעולת הגומלין עם שומעיה - "ותען להם"¹. כלומר, בניגוד לשירת משה המופנית לקב"ה (ואולי גם לכל קהל הקוראים העתידי) והמביעה את עצמת אישיותו ואת כוחו הנבואי והשירי של המנהיג הגדול, מופנית שירת מרים לקהל השומעים העכשווי שלה, כשעצמתה נובעת מן הקשר האישי ומן הדרך העממית הסוחפת של אמירתה.

ניגוד זה בין שתי השירות מגולם גם בשירות עצמן, כפי שנזכר לעיל: על שירתו של משה יכול העם אולי לחזור תוך חיקוי, אך קשה לתאר כי העבדים שזה עתה השתחררו מעול מצרים, יכולים להביך את לשונה הפיוטית

¹ כך מפרש גם בעל "דעת מקרא" לספר שמות: "פתחה מרים בקול שירה, וכל שומעיה הצטרפו אליה ושרו עמה פה אחד" (פס' כא).

הגבוהה. שירתה של מרים, לעומת זאת, עוסקת במאורע שאירע זה עתה, בלשון פשוטה ולא מטאפורית, הניתנת להבנה על-ידי כל מי שחוה את המאורע. זו ואף זו – אם יצאו מרים והנשים בנגינה ומחולות לקול שירת מרים, אפשר לשער, כי חזרו על המשפט האחד שוב ושוב, וכך גם אלה שלא הבינוהו, ידעו וודאי לחזור עליו בסופו של דבר. שירתה של מרים הפכה כך לטקס דתי עממי, שהכול היו מסוגלים להשתתף בו ולחוות יחד את השמחה על הנס ואת האמונה בא-ל הגואל. לפי פשט הכתובים, ובניגוד לדעת המכילתא ורש"י, ייתכן כי לא היה טקס הודיה עממי זה נשי בלבד: הנשים אמנם היו אלה שהצטרפו ראשונות אל מרים "בתפים ובמחלות", אולם מרים פנתה אחר-כך אל העם כולו בשירתה, ולכן מדייק הפסוק: "ותען להם מרים" – לגברים יחד עם הנשים.

מהשוואת שתי השירות עולה אפוא, כי מרים מצביה דגם מנהיגות שונה מזה של משה: משה הוא מנהיג אליטיסטי,² הקרוב לקב"ה ("בכל ביתי נאמן הוא", במד' יב ז) אולי יותר מאשר לעם, וייתכן כי זאת אחת הסיבות להתנגשויות המרובות בינו ובין העם. משה אינו תופס את תפקידו כמבוסס על דיאלוג וקשר קרוב לעם, ואין פלא שבאחד משיאי החיכוך עם העם הוא מצייץ במפורש את סירובו "לטפל" בו בדרך הנתפסת כ"נשית": "האנכי הרייתי את כל העם הזה אם אנכי ילדתיהו, כי תאמר אלי שאהו בחיקך" (במד' יא יב). מרים, בניגוד לו, קרובה לעם ביותר, כפי שניתן להבין מאופי "שירת מרים", וכפי שאולי נרמז גם בזיהוי של רש"י את שפחה ופועה המיילדות עם יוכבד ומרים. בתיאורו של רש"י (שמ' א טו) מודגשת התקשרותה של מרים לרך הנוולד: "פועה, זו מרים, שהוגה ומדברת והוגה לולד כדרך הנשים המפייסות תינוק הבוכה". מרים המתקשקשת עם תינוקות בני ישראל בלידתם, היא הפונה אליהם ומתקשרת אתם גם בבגרותם. מרים בוחרת להנהיג את העם על-ידי פנייה ב"שפחה" המובנת לו: טקס דתי לא-אליטיסטי, הדומה במקצת לטקסים דתיים מקובלים על-ידי עמי הסביבה, והפיכת השירה הנבואית הנהדרת והבלתי-מובנת לטקסט קליט על-ידי שומעיו.

ראוי לציין, כי הטקס שמנהיגה מרים מכוון גם להעלות בדרגה את החוויה הדתית המוכרת לעם: הריקודים והמוזיקה אינם סביב הקרבת קורבנות לאילילים, כמקובל אצל עמי הסביבה, וכפי שהעם מחקה במעשה העגל,³ אלא מתקשרים לתפילת הודיה לאל בלתי מוגשם – צעד ראשון בהובלת העם לאמונה מונותאיסטית. כמו משה ואהרן, גם מרים מנהיגה את העם בדרך לאמונה הזאת, ואין פלא כי הכתוב מכנה אותה במפורש - "מרים הנביאה",⁴ אך היא בוחרת לעשות זאת בדרך אחרת. מנהיגותה של מרים מכוונת לא על-ידי הדגשת האינדיבידואליות המפרידה בין האני לסביבתו, אלא על-ידי יצירת רשת של קשרים אנושיים. דרך זאת מוגדרת על-ידי פסיכולוגיות פמיניסטיות כדרך "נשית", הנובעת ממבנה האישיות הנשית הנוצר מתוך דרך הגידול המקובלת של תינוקות בנות לעומת תינוקות בנים.⁵

מתוך הבנת אופייה המיוחד של מנהיגות מרים ניתן להבין גם מקומות אחרים במקרא, המתייחסים לקשרים שבין מרים והעם. הקשר המיוחד, האוהב, של העם למרים, מובע כמעט ללא מילים בתיאור פרשת צרעתה של מרים, כאשר הכתוב מפרט: "ותסגר מרים מחוץ למחנה שבעת ימים, והעם לא נסע עד האסף מרים" (במ' יב טו). על רקע הפרק הקודם, המפרט את תלונות העם אל משה והחיכוך בין העם ומנהיגו, המגיע אז לאחד משיאיו ("ויהי העם כמתאננים רע ... וישבו ויבכו גם בני ישראל ... ובעיני משה רע ... לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם"), ניתן היה לצפות, כי עצירת המחנה כולו בגלל אחות המנהיג שנענשה, תעורר את חמת העם, ולא היא. שתיקתו של העם מביעה את נכונותו לחכות למרים ללא כל תלונה, לדעת, בגלל אהבת העם אליה.

חיסרון יכולתה המיוחדת של מרים ביצירת הדיאלוג עם העם מורגש מיד עם פטירתה, כפי שעולה מסמיכות הפרשיות בין ציון מותה ובין "מי מריבה" (במד' כ א-יד). חז"ל ורש"י בעקבותיהם, מקשרים את דרישת העם למים להסתלקות בארה של מרים, שנדרה עמם במדבר ונסתלקה עם מות מרים: "מתה מרים נסתלקה הבאר" (תענית ט, ע"א). עם זאת, אפשר לפרש את סמיכות הפרשיות גם על רקע הבנת איכותה המיוחדת של מנהיגות מרים: מרים הייתה יוצרת הדיאלוג עם העם, היא גישרה על הפער בין העם המתלונן וקצר הרוח ובין המנהיג הגדול. השפעה ממתנת זאת נפסקה עם מותה, ואין פלא כי דווקא אז פונה משה באופן בוטה במיוחד כנגד העם: "ויאמר להם שמעו נא המרים" (י). ברגזנות זאת, לפי הרמב"ם, היה חטאו של משה: "דקדק ה' עליו

² ראוי לזכור, כי משה לא גדל בתוך עמו, אלא בחצר המלך, ואולי זאת היא סיבה נוספת לאליטיזם מובהק באישיותו.

³ הטקס הדתי סביב העגל מתואר כשילוב של אכילה, התפרקות יצרים ("וישב העם לאכל ויקמו לצחק", שמ' לב ו) וריקודים ("וירא את העגל ומחלות", שם יט).

⁴ וכן גם בנבואת מיכה מתוארת מרים כשותפה בהנהגת העם יחד עם אִחִיה: "ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים" (מיכה ו ד).

⁵ תיאוריה זאת נוסחה לראשונה על-ידי הפסיכולוגית הפמיניסטית N. Chodorow בספרה: **The Reproduction of Mothering**, Stanford 1976.

שיהיה איש כמוהו כועס בפני קהל ישראל" (הקדמה למסכת אבות, פרק ד).⁶ הרמב"ם אף מקשר רגזנות זאת לניתוקו של משה מן העם: "שהוא לא היה מדבר עם אנשים המוניים". לשיטתנו, נכשל משה ברגזנות ובביטוי שהעיד על ניתוקו מן העם דווקא אחרי מות מרים, משנסתלקה השפעתה החיובית, הממתנת. מרים מציבה כך דגם ייחודי של מנהיגות נשית, המתקבלת גם על-ידי הכתוב כצורת מנהיגות חיובית. לכן, שירתה של מרים אינה חיקוי של שירת משה ואף לא וריאציה נחותה שלה. שירת מרים מייצגת אפוא את דרכה של מנהיגה זו בהנהגת העם.

פרופ' טובה כהן
המחלקה לספרות עם ישראל
המרכז לחקר האישה ביהדות
ע"ש פניה גוטספלד הלר.

⁶ עפ"י מהדורת י" שילת, ירושלים תשנ"ב, עמ' ר"מ. לשיטתו הולך הרמב"ן: (במ' כ ד"ה "החטא במשה ואהרן"): "חטאו הוא שנטה לצד הרגזנות באומרו שמעו נא המורים, דקדק עליו הש"י שיהיה אדם כמוהו כועס לפני עדת בני ישראל במקום שאין ראוי בו הכעס".